

УДК 351.74 (477)

Ю.Р. Йосипів

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ ОВС ДО ДІЙ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

У статті досліджуються психологічні чинники, що супроводжують професійну підготовку працівників ОВС до дій в екстремальних ситуаціях; пропонуються шляхи вдосконалення процесу професійно-психологічної підготовки працівників ОВС, під час якої формується та розвивається професійна майстерність працівників ОВС.

Ключові слова: психологічні чинники, професійна підготовка працівників ОВС, професійна майстерність, екстремальні ситуації в діяльності ОВС.

В статье исследуются факторы, которые сопровождают профессиональную подготовку работников ОВД к действиям в экстремальных ситуациях; предлагаются пути совершенствования процесса профессионально-психологической подготовки работников ОВД, во время которой формируется и развивается профессиональное мастерство работников ОВД.

Ключевые слова: психологические факторы, профессиональная подготовка работников ОВД, профессиональное мастерство, экстремальные ситуации в деятельности ОВД.

Вступ. Роль і значення професіоналізму працівників правоохоронних органів набуває якісно нового наповнення в сучасних умовах загострення криміногенної обстановки у країні, що обумовлює різнобічні і високі вимоги щодо підготовленості особового складу до чітких професійних дій у екстремальних ситуаціях.

Враховуючи яскраво виявлену соціальну спрямованість діяльності працівників міліції, провідну роль у процесі їхнього навчання у вищих закладах освіти МВС відіграє загальна і спеціальна професійна підготовка. Критерієм успішності професійної підготовки курсантів виступає здатність доволно регулювати ступінь своєї готовності до діяльності відповідно до службово-оперативної ситуації, сформованість професійно важливих якостей особистості, вміння «використовувати себе», свої пізнавальні, комунікативні та інші здібності для виконання службових завдань.

Усе вищезазначене вимагає вдосконалення як кожної ланки системи МВС, що бере участь у підготовці кадрів для міліції, так і самого процесу навчання. Досягнення цієї мети обумовлює необхідність розробки і проведення комплексу організаційних, структурних та правових заходів, серед яких особливу значущість набуває професійна та психологічна підготовка працівників міліції.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Одним із визначальних чинників підготовки працівників міліції, поряд з нормативно-правовою та організаційною регуляцією, є ефек-

тивна професійно-психологічна підготовка. Про актуальність зазначених положень свідчать Указ Президента України «Про заходи для удосконалення системи вищої освіти в Україні» від 17.02.2004 р., зміст Національної доктрини розвитку освіти й Концепції розвитку професійної освіти і навчання, які враховують рекомендації ООН, ЮНЕСКО, МОП, Європейського фонду освіти й визначають стратегію розвитку професійної освіти в Україні на період до 2014 р., а також Постанова Кабінету Міністрів України № 150 від 1.02.1996 р., «Про Концепцію професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації незайнятого населення» [4].

Зв'язок роботи із важливими науковими чи практичними завданнями. Важливість психолого-професіографічного підходу до аналізу діяльності працівників ОВС зазначено в наказах МВС України: «Про реформування системи освіти МВС України та підвищення якості підготовки фахівців для органів внутрішніх справ» від 28.10.2007 р. № 411 (яким затверджено Концепцію й Програму реформування системи освіти МВС України та підвищення якості підготовки фахівців для органів внутрішніх справ); «Про організацію професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України згідно наказу МВС України від 14.11.2006 р., №1122); Комплексній програмі профілактики правопорушень на 2007-2009 рр., затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 20.12.2006 р. № 1767.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано роз'яснення цієї проблеми і на які спирається автор. Вдосконаленню професійної підготовки майбутніх офіцерів міліції присвячено низку педагогічних, психологічних, юридичних досліджень. Докладно вивчалися проблеми формування професійної правової свідомості у курсантів вищих навчальних закладів МВС (О.В. Косаревська та ін.), професійної правової культури (В.О. Безбородий, А.С. Морозов, В.П. Барковський, І.М.Михайліченко та ін.), педагогічної культури майбутніх працівників МВС (В.І. Зелений та ін.). Приділяється увага оптимізації спеціальної фізичної (І.П. Закорко, О.А. Зарічанський, В.І. Плisko та ін.) та психофізичної підготовки курсантів. Дослідники вивчали психологічні аспекти професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ, зокрема: психолого-педагогічні основи професійної діяльності фахівців соціальної служби в органах внутрішніх справ (М.М. Дідик), психологічні особливості діяльності керівника ОВС (Є.Г. Запорожцев), здійснювали психологічний аналіз професійної діяльності дільничного інспектора міліції та умови її вдосконалення (Г.Є. Запорожцева), професійно-психологічну підготовку працівників підрозділів швидкого реагування міліції (О.М. Корнев).

Фахівцями з юридичної психології досліджувалася проблема професійної деформації працівників органів внутрішніх

справ (В.С.Медведев та ін.), організаційно-методичні та психологічні засади вдосконалення діяльності працівників експертно-криміналістичних підрозділів (Ю.П.Тимошенко та ін.), чинники формування професійної свідомості майбутніх юристів (Т.В. Кушнірова та ін.). Не залишилися поза увагою дослідників проблеми формування професійної усталеності (В.І. Дьяченко та ін.), а також емоційної усталеності (А.І. Черкашин, З.Л. Шайхлісламов та ін.) працівників органів внутрішніх справ у процесі фахової підготовки.

Аналіз літературних джерел засвідчив, що проблеми професійної підготовки працівників міліції досліджує екстремальна психологія (В. Абрамова, Ю. Александровський, П. Анохін, С. Єніколопов, В. Лебедев, Б. Ломов, К. Платонов, Є. Сурков, Б. Щукін та ін.). Питання готовності до екстремальних ситуацій, адаптації до них піднімають у своїх дослідженнях Є. Бабосов, А. Гостюшин, Х. Накоджима, А. Никонов та інші. При цьому різні автори звертають увагу на такі елементи готовності, як пильність, боєготовність, виучка, мобілізованість особистості, усталеність до дій, що мають відволікаючий та загрожуючий характер (В.І. Варваров, К.М. Гуревич, М.С. Корольчук та ін.).

Отже, протиріччя, що існує між зростаючими вимогами до професіоналізму працівників міліції і рівнем їхньої професійної підготовки, актуальність, недостатня науково-теоретична розробленість означеної проблеми і нагальна потреба її вирішення в теорії і практиці професійної освіти зумовили вибір теми нашого дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Вивчення досвіду підготовки працівників поліції зарубіжних країн показало, що проблеми професіоналізму поліцейських усіх категорій і рангів розглядаються на вищому рівні державного управління в якості одного з істотних резервів підвищення ефективності діяльності. При цьому, дуже велика увага приділяється психолого-педагогічним аспектам професійної підготовки працівників поліції, що обумовлене зміщенням акцентів діяльності в бік функції соціального обслуговування населення, побудови з ним партнерських відносин, для чого необхідне озброєння поліцейських глибокими психологічними знаннями.

Слід визнати, що з недавніх часів і в Україні система професійної підготовки працівників органів внутрішніх справ зазнала змін, так до її складу з 2000 р. введено психологічну підготовку. Але, на жаль, як свідчить практика, в підрозділах ОВС цей вид підготовки проводиться ще не на належному рівні. Причини, що гальмують впровадження психологічної підготовки, є: недооцінка деякими керівниками щільного взаємоз'язку рівня психологічної підготовленості працівника з його ефективною професійною діяльністю; відсутність формалізованих критеріїв визначення рівня психологічної підготовленості працівників та недостатність науково обґрунтованих методичних рекомендацій.

Аналіз педагогічних, психологічних та інших досліджень дає підстави стверджувати, що вдосконаленню професійної підготовки фахівців для органів внутрішніх справ у науці приділяється значна увага. Напрацьовано важливі теоретичні і практичні матеріали, запропоновано шляхи та способи розв'язання означеної проблеми в різних її аспектах. Проте не стала предметом досліджень проблема психологічного опосередкування професійної підготовки працівників ОВС до дій в екстремальних ситуаціях.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою нашої статті є аналіз психологічних чинників, що супроводжують професійну підготовку працівників ОВС до дій в екстремальних ситуаціях.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Активізація ролі людського чинника залежить від рішення відповідних психологічних і педагогічних проблем, що завжди існують у сфері взаємовідносин між людьми. Працівник міліції, який є, за Е.А. Климовим, представником професії «людина – людина», спроможний ефективно виконувати службові завдання тільки за умов глибокого і всебічного знання об'єкта своєї діяльності – людини та її психології.

Так, чинники, що обумовлюють специфіку діяльності працівників, визначені В.О. Коноваловою, як: детальна правова регламентація основних форм діяльності; наявність владних повноважень і підвищеної відповідальності за прийняті рішення – їхня важливість і суспільна значимість; дефіцит часу; протидія зацікавлених осіб; різноманіття і творчий характер розв'язання розумових (логічних і психологічних) задач; виховний вплив здійснюваної діяльності.

Поряд із зазначеним переліком психологічних особливостей діяльності працівників міліції, до умов, що негативно позначаються на умови цієї діяльності, відносять монотонію, фрустрацію, астенію, тривожність, страх і деякі інші. За даними науковців Національної академії внутрішніх справ України, співробітники міліції потенційно екстремальними вважають 52% службових ситуацій, а у спецпідрозділах – 64%. Зауважено, наприклад, що під час виконання завдань, які пов'язані з великим ступенем відповідальності і потребують нестандартних шляхів виходу з напружених ситуацій, з боку співробітників можливі розгубленість (24% від загальної кількості проаналізованих ситуацій), зниження критичності мислення (11%), зниження координації та точності рухів (29,8%), уповільнення реакції (27%), зниження якості сприймання та уваги (8,9%), порушення логіки міркувань (18%) [2].

Професія працівника ОВС знаходиться в переліку десятих найскладніших професій. За рівнем ризику та стресогенності вона прирівнюється до діяльності льотчика-випробувача. Професійну діяльність, працівники якої виконують свої службові обов'язки в особливих умовах, пов'язаних з ризиком для життя та здоров'я, називають екстремальною. Екстремальна діяль-

ність, характерною ознакою якої є оперативність, здебільшого здійснюється в умовах конфліктності та протидії. Саме тому вона вимагає високого рівня підготовленості особового складу ОВС до ефективного вирішення оперативно-службових завдань [1; 3].

Під психологічною структурою такої діяльності, як діяльність працівника ОВС, розуміється опосередковане відображення об'єктивних завдань, яке відбувається через особистість працівника (що включає мотиваційний, інформаційний, цільовий, інструментальний та емоційний компоненти). Складна діяльність оперативних служб міліції висуває високі вимоги як до індивідуально-психологічних властивостей особистості працівника міліції, так і до рівня сформованості професійної майстерності.

Встановлено, що формування професійної майстерності – процес тривалий, і складається із трьох рівнів: нормативного, адаптивно-нормативного та конструктивно-творчого (Е.Е. Карпова).

Так, підготовка в навчальному закладі, адаптація до професійної діяльності (2-3 роки) формують нормативний та адаптивно-нормативний рівень професійної майстерності, коли працівник ОВС на рівні знань, навичок та вмінь алгоритмічно вирішує службові завдання. І тільки після 5-6 років в одній службі працівник ОВС починає реально наближатися до конструктивно-творчого рівня професійної майстерності. За результатами дослідження Науковим центром Академії МВС СРСР працівник ОВС тільки на 8-9 році служби стає професіоналом [5, С. 12]. І, якщо взяти до уваги різке змолодження працівників ОВС, переважну кількість яких становлять працівники з професійним досвідом на посаді близько 3 років, то стають зрозумілими проблеми низької ефективності вирішення багатьох оперативно-службових завдань ОВС.

Про професійну майстерність працівника ОВС можна говорити лише тоді, коли він професійно навчений і психологічно підготовлений, а це потребує поглибленої функціональної професійно-психологічної підготовки, яка повинна здійснюватися упродовж усього терміну проходження служби працівником. Найважливішою методологічною основою для розробки теоретичних позицій, які стосуються процесу професійної підготовки в системі МВС, є проблемно-діяльна теорія навчання і особистісний системно-діяльнісний підхід, який розглядається у працях провідних вчених (П.К. Анохіна, О.С. Батишева, Л.С. Виготського, О.М. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна, О.М. Столяренка та ін.).

Спираючись на теоретичні розробки провідних фахівців (В.Г. Андросюка, О.М. Бандурко, Л.І. Казміренко, М.В. Костицького, В.С.Медведева, О.М. Столяренко, В. Д. Сущенко, С.А. Тарарухіна, Г.О. Юхновця, Я.Ю. Кондратьєва, В.О. Черепанова та ін.), ми вважаємо, що професійно-психологічна підготовка формує та розвиває професійну майстерність працівників ОВС, яку слід розглядати як сукупність рівнозначних складових: професійної компетентності, високої професійної культури та системи

психолого-педагогічних умінь, які мають бути адекватними відповідному рівню вирішення оперативно-службових завдань, зокрема в екстремальних ситуаціях.

Основне методичне завдання психологічної підготовки, яке можна вирішувати за допомогою форм, методів і відповідного матеріально-технічного забезпечення – це створення на практичних заняттях навчальної обстановки, що повинна викликати в працівників ОВС психічні процеси і стани – максимально схожі з тими, що відбуваються в реальності. Досягти цього можна за умов психологічного моделювання змісту та умов реальної оперативної обстановки. Принциповим положенням психологічного моделювання має бути певна послідовність виконання вправ під час занять, а саме: перехід від простих вправ до складних, окрім того, методика занять повинна мати ігровий характер. На цих заняттях, поєднуючи теорію і практику, може досягти усвідомленого виконання вправ за рахунок повторення і поглиблення саме тих психолого-педагогічних знань, що забезпечують психологічну підготовленість працівників ОВС. У попередній частині заняття цьому необхідно приділяти до 25-30% часу, а в перебігу виконання вправ надаються психолого-педагогічні роз'яснення, як при вирішенні учбових задач, так і при застосуванні набутих навичок в оперативно-службовій діяльності працівників ОВС. У результаті належної психологічної підготовки має бути здобутий рівень психологічної підготовленості, необхідний працівникам ОВС для ефективного вирішення оперативно-службових задач.

При моделюванні конкретних психологічних ситуацій, які створені в перебігу різних занять психологічно напруженої обстановки, наближених до реальних умов, відбувається формування й розвиток психологічної готовності працівників ОВС до успішного здійснення їхньої професійної діяльності. Досягається це різними засобами психологічного моделювання:

- ознайомленням із фотографіями різних ситуацій, місць подій, потерпілих тощо;
- прослуховуванням фонограм із записом звуків, які можуть зробити несподіваний і психогенний вплив;
- переглядом кінофільмів, кінокадрів, що документально відтворюють елементи екстремальних ситуацій;
- імітацією різних чинників екстремальних ситуацій за допомогою спеціальних засобів (муляжів, трупів, неприємних запахів, макетів місць подій тощо);
- проведенням занять у відповідних часових і погодних умовах.

Такі елементи, як небезпека, ризик, відповідальність, включені в процес психологічної підготовки, розвивають у працівників ОВС сміливість, мужність і стійкість. Якщо ризик і небезпека є непосильними для працівників ОВС у навчальній обстановці, він, з високим ступенем імовірності, спасує перед ними й при розв'язанні реальних оперативно-службових задач. Тренування в їх подоланні – одне з завдань психологічного моделювання, і

щоб його вирішити, необхідно використовувати будь-які можливості для створення ситуацій ризику і небезпеки на заняттях; навчати тверезій оцінці ступеня ризику і небезпеки, не допускаючи їх перебільшення або применшення.

Такі заняття можуть проводитись, наприклад, у таких формах:

- виконання вправ на висоті, на хитких і вузьких поверхнях, над водою і вогнем;
- виконання вправ на об'єктах, які рухаються, (наприклад, на автомашині);
- імітації сильної протидії, яка створює загрозу невиконання завдання і може призвести до психічного зриву, детального програвання ситуації протидії;
- імітації застосування правопорушником зброї й інших засобів нападу;
- «виведення з ладу», «ушкодження» засобів, що застосовуються в повсякденній діяльності працівників ОВС, (наприклад, несправні технічні засоби тощо);
- виконання вправ у темряві, у присмерках, із зв'язаними темною або напівпрозорою пов'язкою очима, у засобах індивідуального захисту;
- діяти за дорученням старшого групи.

Така підготовка працівників ОВС може постійно здійснюватися за місцем служби в рамках службової підготовки. Розв'язання цієї проблеми, на нашу думку, можливе за рахунок організації професійного підходу до цього процесу. Професійну психологічну підготовку з особовим складом мають здійснювати професійні психологи, що мають досвід роботи у практичних підрозділах ОВС і володіють спеціальними психоло-педагогічними знаннями.

Одним із шляхів вирішення цієї проблеми може бути, наприклад, введення посади «практичний – психолог», який зможе реально здійснювати дійову професійно-психологічну підготовку та забезпечувати психологічне супроводження оперативно-службової діяльності. До головних функціональних обов'язків такого фахівця, на нашу думку, було б доцільно включити, наприклад, такі:

- аналіз та узагальнення досвіду використання психологічних знань в оперативно-службовій діяльності;
- розробка практичних рекомендацій і безпосередня участь у впровадженні інновацій в оперативно-розшукову діяльність підрозділу;
- надання допомоги практичним працівникам ОВС з питань психологічних рекомендацій щодо проведення окремих оперативно-розшукових заходів;
- навчання оперативного складу психологічним прийомам в оперативній роботі (встановлення довірчих відносин, психологічного впливу, психологічних засадам конспірації тощо);
- навчання оперативного складу психологічним засадам безпечної поведінки в екстремальних умовах та методам саморегуляції.

Найбільш перспективною і реальною була би підготовка таких фахівців – професійних психологів з числа найбільш кваліфікованих працівників ОВС шляхом їх перепідготовки.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальшого розвитку у даному напрямку. Однією з умов подальшої демократизації суспільства і створення правової держави є реформування діяльності правоохоронних органів, які від імені держави реалізують відповідні функції, підвищення престижу цієї роботи та рівня майстерності кадрів, призначених запобігати, розкривати та розслідувати злочини, забезпечувати законність, стояти на варті громадського порядку. Відтак, безсумнівною є важливість науково-обґрунтованого підходу як до добору, фахового та посадового визначення, так і до професійної підготовки фахівців правоохоронних органів. Ефективність діяльності органів внутрішніх справ залежить не стільки від кількості працівників міліції, як від якості їх професійно-психологічної підготовки. Виконання відповідальних завдань, поставлених Президентом та Урядом України вимагають від усіх працівників органів і підрозділів внутрішніх справ високого професіоналізму, зразкової дисципліни, ефективної діяльності по боротьбі зі злочинністю, охороні громадського порядку та забезпеченню суспільної безпеки громадян. Однак успіху неможливо досягти, якщо працівники органів внутрішніх справ будуть людьми некомпетентними, які не вміють приймати неординарні рішення, нездатні брати на себе за них відповідальність у складній мінливій оперативній обстановці

Отже, формування дійової професійно орієнтованої психологічної служби в ОВС, як умови поліпшення психологічної підготовки працівників ОВС, розробка науково обґрунтованих критеріїв оцінки психологічної підготовленості практичних працівників міліції, цільових програм та методичних рекомендацій з питань психологічної підготовки в практичних підрозділах є найважливішим завданням упровадження психологічної науки в практичну діяльність міліції.

Професійна перевага в боротьбі зі злочинністю, можлива за умови, що працівники правоохоронних органів будуть належно озброєні знаннями психологічних прийомів і методів здійснення оперативно-службової діяльності ОВС, а крім того, – спроможні вміло, професійно грамотно і вчасно застосовувати психологічні знання при вирішенні завдань, що поставлені перед ОВС у практичній діяльності.

Список використаних джерел

1. Думко Ф.К., Запорожцева Г.Є. Професійно-психологічна підготовка співробітників ОВС. – Одеса: вид-во НДРВВ ОІВС, 2000. – 47 с.
2. Забезпечення особистої безпеки працівників органів внутрішніх справ при виконанні службових обов'язків: Науково-практичні рекомендації / Г.О. Юхновець, В.Г. Ан-

- дросюк, Л.І. Казміренко та ін.; Під ред. М.І. Ануфрієва, Я.Ю. Кондратьєва. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 1999. – 72 с.
3. Кондратьєв Я.Ю. Загальна характеристика психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ: Лекція. – К.: Вид-во НАВСУ, 1999. – 38 с.
 4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Концепцію професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації незайнятого населення» від 1.02.1996 р., № 150 // Урядовий кур'єр. – 06.02.1996.
 5. Психология и педагогика в профессиональной подготовке сотрудников органов внутренних дел / Под ред. А.Ф. Дунаева, А.С. Батышева. Ч. 1 – М., 1992. – 44 с.
 6. Юхновець Г.О. Проблеми психолого-педагогічного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ: Наукові розробки Академії по вдосконаленню практичної діяльності та підготовки кадрів органів внутрішніх справ // Матеріали науково-практичної конференції Академії внутрішніх справ України. – Київ, 1994.

The article considers the psychological factors, that attend professional training of law enforcement authorities' employees for activities in extremal situations; an author brings forward the ways, how to improve the process of professional-psychological training of law enforcement authorities' employees, an author accentuates that during this training the professional skills of employees are formed and developed.

Key words: psychological factors, professional training of law enforcement authorities' employees, professional skills, extremal situations in activity of law enforcement authorities.

Отримано: 29.09.2009

УДК 378:786.2

Ж.Ю. Карташова

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ЗАСОБАМИ СУЧАСНОЇ ФОРТЕПІАННОЇ МУЗИКИ

У статті розглядаються психолого-педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій музикантів-фахівців, зокрема майбутніх вчителів музики, чия особиста система художніх цінностей та вміння формувати її у майбутніх вихованців багато в чому зумовлює рівень розвитку підростаючого покоління.